

פרק ב'
גירוש ישמעאל –
העקדה שקדמה לעקדת יצחק
[בראשית פרק כ"א, 9–21]

רבים וכולטים הקשרים הענייניים והלשוניים שבין גירוש ישמעאל לבין עקדת יצחק. אברהם אבינו נצטווה להיפרד לנצח משני בניו, פרדה שיש בה מוות פוטנציאלי במקרה הראשון ומוות בטוח במקרה השני.

שני הצווים מלווים בהדגשה של גורל הקרבן הנדרש: "אל ידע בעיניך על הנער ועל אמתך" (כ"א, 12) בגירוש ישמעאל ואמו, ו"קח את בנך, את יחידך, אשר אהבת" (כ"ב, 2) בעקדת יצחק.

בשתי הפעמים ההיענות של אברהם היא שלמה וריוזה: "וישכם אברהם בבקר, ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר, שם על שכמה, ואת הילד וישלחה ותלך ותתע..." (כ"א, 14), ובלשון דומה ער מאור: "וישכם אברהם בבקר, ויחבש את חמרו ויקח את שני נעריו אתו ואת יצחק בנו, ויבקע עצי עלה ויקם וילך..." (כ"ב, 3), וכיום השלישי: "ויקח אברהם את עצי העלה וישם על יצחק בנו" (כ"ב, 6).

בשתי הפרשיות משוכנע הקורא שמותו של הילד ודאי. לגבי ישמעאל – בגלל הייאוש הגמור של אמו: "ותשלך את הילד תחת אחד השיחים, ותלך ותשב לה מנגד, הרחק כמטחי קשת, כי אמרה: אל אראה במות הילד. ותשב מנגד ותשא את קלה ותבך" (כ"א, 15–16), ולגבי יצחק – בגלל ההחלטיות הגמורה של אביו: "וישלח אברהם את ידו, ויקח את המאכלת לשחט את בנו" (כ"ב, 10).

בשני המקרים באה ישועת ה' כהרף עין: "ויקרא מלאך אלוהים אל הגר מן השמים ויאמר לה: מה לך הגר? אל תראי כי שמע אלהים [...]..." (כ"א, 17), וממש כך בשנית: "ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים [...]..." ויאמר: אל תשלח ירך אל הנער [...] כי עתה ידעתי [...]..." (כ"ב, 11–12).

מכוחה של בשורת הישועה מתרחב שדה הראייה של שני ההורים, והם רואים לפתע מה שלא היו מסוגלים לראות קודם לכן, ופועלים בהתאם לכך: "ויפקח אלוהים את עיניה, ותרֹא באר מים, ותלַךְ ותמלא את החֶמֶת מים, ותשַׁק את הנער" (כ"א, 19); וכיוצא בזה אצל אברהם: "וישא אברהם את עיניו וירֹא והנה אֵיל אחר נאחז בסבך בקרניו, וילַךְ אברהם ויקח את האיל, ויעלהו לעלה תחת בנו" (כ"ב, 13).

כגודל הסכנה שריחפה על חיי הבן, כך גדולה הברכה המובטחת לו – אימת ההכחרה הגמורה מתחלפת בהתרבות מופלגת ובגדולה לאומית. להגר ניתנת הבטחה על ישמעאל "כי לגוי גדול אשימנו" (כ"א, 18), וכיוצא בזה, וביתר שאת, מובטח לאברהם עצמו (באמצעות יצחק): "כי בְּרַךְ אֲבִרְכְּךָ, וְהִרְבֵּה אֲרֻכָּה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים, וירש זרעך את שער אֵיביו, והתברכו בזרעך כל גויי הארץ..." (כ"ב, 17-18).

גם התוצאה לטווח ארוך דומה למדיי אצל שני נגניו של אברהם. על ישמעאל מסופר שהוא זכה לברכת שמים ("ויהי אלוהים את הנער ויגְדֹל"), למקור מחיה שאינו מצריך בעלות על הקרקע ("ויהי רבה קֶשֶׁת", כלומר צייר), לתחום מחיה נרחב ("וישב במדבר פארן") ולהבטחת ייחורו הלאומי על-ידי נישואים עם אישה מארץ המוצא של אמו ("ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים" – כ"א, 20-21). ויצחק – עליו עתיד עבר אברהם לספר בחרן: "ותלד שרה אשת אדני בן לאדני אחרי זקנתה, ויתן לו את כל אשר לו (כמפורט בפסוק הקודם: "וה' בְּרַךְ את אדני מאד ויגְדֹל, ויתן לו צאן ובקר וכסף וזהב..."). וישבעני אדני לאמר: לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני, אשר אנכי ישב בארצו. אם לא אל בית אבי תלך ואל משפחתי, ולקחת אשה לבני" (כ"ד, 36-38).

מה הפשר של ההקבלה העקבית והכולטת הזאת? קודם כול וראש לכול – שהשילוח של ישמעאל היה, מבחינה אובייקטיבית וסובייקטיבית כאחד, בגרר עקדה. לעקרת יצחק קדמה אפוא עקדת ישמעאל, כפי שלזו קדם הצו הראשוני לאברהם להיפרד מעל הוריו ואחיו ולהתנתק מכל קשריו: "לך לך מארצך, וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אֶרְאֶךָ" (י"ב, 1). אך ההכרל בין שתי הפרדות הראשונות (מתרח ומישמעאל) לבין האחרונה (מיצחק) הוא מכריע: הראשונות יש להן תכלית ברורה ומוכנת – "ואעֲשֶׂה לגוי גדול" (י"ב, 2) ו"כי ביצחק יִקְרָא לך זרע" (כ"א, 12), ואילו עקדת יצחק –

נוראותה הכלתי-נתפסת היא בכך שתכלית זאת עצמה נדרשת עתה כקרבן. צד שווה כעקרת ישמעאל ובעקרת יצחק הוא, שלכאב הנורא שבפרדה סופית מבין התלווה הקושי המצפוני שבעשיית מעשה בלתי-מוסרי ביסודו. בהעלאת יצחק לעולה אברהם נתבע לעבור על איסור שפיכות דמים ("שפך דם האדם, באדם דמו ישפך" – ט', 6), ובהרחקת ישמעאל הוא נצטווה להישמע בכול לדברה של שרה, הדורשת ממנו לנשל את בנו מן הירושה, ולגרש אותו ואת אמו בחוסר כול למדבר הגדול המפריד בין ארץ כנען וארץ מצרים, שסכנת מוות צפויה לתועים בו – "גרש האמה הזאת ואת בנה, כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק" (כ"א, 10). כפי שמבהיר רבי אברהם אבן עזרא בביאורו לכ"א, 14: "ורבים יתמהו מאברהם: איך גרש בנו, גם שלח בן עם אמו ריקם, ואיה נדבת לבו? והתימה מאלה שיתמהו, כי אברהם עשה ככל אשר צווהו ה', ואילו היה נותן ממון להגר שלא ברצון שרה, לא שמר מצוות השם. והנה באחרונה, אחרי מות שרה נתן מתנות לבני ישמעאל (כמסופר בבר' כ"ה, 6)". ואולם אם עקרת יצחק הייתה בגדר של ניסיון שלא ימומש, ועל כן אי-אפשר היה לגלות מראש לאברהם הן שתיחסך ממנו שפיכת רם בנו והן שאחרית הילד תהיה טובה, הרי בגירוש ישמעאל מובטח לו מראש הן שהמעשה מוצדק (באשר הוא נחוץ להגשמת הייעודים הלאומיים הנפרדים שה' הועיד לשני בניו) והן שאחריתו של הנער אכן תהיה טובה: "אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך, כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה, כי ביצחק יקרא לך זרע. וגם את בן האמה לגוי אשימנו, כי זרעך הוא" (כ"א, 12-13).

ער כמה מבצרת התורה את הסימטריה שבין יעוריהם של שני האחים מעירה גם ההקבלה במתן שמותיהם. אברהם צווה לקרוא לבן שיוולד לו משרה יצחק ("וקראת את שמו יצחק" – י"ז, 19) כדי להנציח את פלא הולדתו הנסית, שהוריו ביטאו את ייאושם ממנה על-ידי צחוק מוסתר: "ויפל אברהם על פניו ויצחק, ויאמר בלבו: הלכן מאה שנה יולד, ואם שרה הבת התשעים שנה תלד?!!" (י"ז, 17), וכמוהו אשתו: "ותצחק שרה בקרבה לאמר: אחרי בלתי היתה לי עדנה וארני זקן?!!" (י"ח, 12). וכאשר קוימה ההבטחה והילד אכן נולד, הביעה אמו את תורתה על-ידי שנתנה לשמו הסבר נוסף של השתאות: "צחק עשה לי אלוהים / כל השמע יצחק לי" (כ"א, 6). הוא הדין לגבי שמו של ישמעאל. כאשר ברחה הגר

מפני שרה הבטיח לה מלאך ה': "הנך הרה וילדת בן, וקראת שמו ישמעאל, כי שמע ה' אל עניך" (ט"ז, 11). וכאשר בא המלאך להושיע את הילד ממוות בצמא הוא מבשר זאת לאמו על-ידי שהוא נותן לשמו הסבר נוסף של היענות: "אל תיראי, כי שמע אלוהים אל קול הנער כאשר הוא שם" (כ"א, 17).

האל שציווה את אברהם לעקוד את שני בניו, הוא ששלח את מלאכיו להצילם ממוות ולהבטיח את עתידם. ללמדנו שרק לה' לברו יש הסמכות לצוות על הפרת מוסרו, וכן שההפקעה הזמנית הזאת לא נועדה לערער את תוקפו של המוסר.

לעומת זאת הקריב יפתח הגלעדי את בתו היחידה לה' מבלי שנצטווה על כך, וה' אכן לא הציל אותה מידיו (שופ' י"א, 30–40). מה שמביעות שתי העקרות של אברהם על-ידי הצירוף של הישמעות אנושית והצלה אלוהית – "אל תשלח ירך אל הנער, ואל תעש לו מאומה" (בר' כ"ב, 12) – מביעה העקדה השלישית על דרך השלילה על-ידי המחשה מקפידת דם של קרבן אדם, שלא נרצה ולא נמנע – "ויעש לה את נדרו אשר נדר, והיא לא ידעה איש" (שופ' י"א, 39).

הרחקתו של ישמעאל הבכור לשם העדפת אחיו הצעיר עלולה הייתה להביאו לכעס חסר מרפא כלפי האב ולמשטמת עולם כלפי האת. אולם, למרבה ההפתעה, כאשר מת אברהם "בשיבה טובה זקן ושבע" (כ"ה, 8), "ויקברו אתו יצחק וישמעאל בניו אל מערת המכפלה" (פס' 9). השותפות הבלתי-צפויה של שני האחים בקבורת אביהם מעידה שהאח המורחק היה חף ממרידות וקנאה, והאח המקורב היה נקי מצדקנות והתנשאות. אין זאת אלא ששניהם הכירו בכך שמה שהפריד ביניהם גם קירב אותם זה לזה: עקרותיהם הכפויות על אביהם ממרום היו לשניהם למקור של ברכת שמים. זה כוחה וזה שכרה של ענווה רתית אמיתית, המאפשרת להולכים לקראת ייעודים נפרדים לא לשכוח שהם בניו של אותו אב, ושהם עוברים אותו אל.